

«З висоти незалежності нація побачить війну»

Велику Перемогу комуністична верхівка використала, щоб виправдати всі злочини радянського режиму, включно з Голодомором і Великим терором, вважає Віктор Ющенко

Неділя 22 червня 1941 року в українську історію вписана чорними літерами. Адже немає родини чи людини, яких би оминула та страшна війна. Ми й досі, сімдесят років по тому, не знаємо, яку насправді ціну заплатила Україна у Другій світовій. І ще страшніше — якщо ніколи цього й не дізнаємося. Бо, як зазначав американський філософ Джордж Сантаяна, хто не пам'ятає свого минулого, приречений пережити його знову... Про те, чому ми й досі не знаємо всієї правди про Другу світову, чому Росія так вперто тягне на себе «ковдру» Великої Перемоги та чи відбудеться примирення між воїнами Червоної армії та УПА, розмірковує Президент України 2005—2010 років Віктор Ющенко.

«Другу світову почали без нас і не заради нас»

— Вікторе Андрійовичу, ви постійно повторюєте своє кредо — українців як націю має об'єднати правдива історія. Якщо говорити про історію, то для України, як і для Європи і, напевне, для цілого світу, ключовим періодом ХХ століття стала Друга світова війна. Але вона продовжує бути тією сторінкою історії, яку українці досі читають по-різному. Щоправда, опитування свідчать, що більшість молоді у віці до 30 років вважає правильним використання саме терміна «Друга світова війна». З іншого боку, для більшості суспільства та війна залишається Великою Вітчизняною. У документах, які ви підписували, перебуваючи на посаді Президента України, вживаються обидва ці терміни. Очевидно, це було способом показати суспільству, що влада чує різні позиції. Але, згідно з вашим кредо, різні бачення необхідно звести в цілісну історичну пам'ять, що формує єдину національну ідентичність. Зробити це надзвичайно складно, тут існує цілий клубок проблем. Отже, виходячи з ваших переконань і політичного досвіду, як би ви визначили головну проблему розколу української пам'яті про війну?

— Найперша проблема закладена самою історією. Бездержавна Україна була розділена, наш народ був позбавлений права заявити про свої інтереси і базові права на мир, свободу, навіть на життя. Другу світову війну почали без нас і не заради нас. Згадаймо хроніку її наближення. Знищення незалежної Карпатської України стало демонстрацією намірів тих, хто добивався перегляду європейських кордонів. Майбутня війна мала стати війною проти України.

Для Німеччини завоювання України мало стати гарантією достатку — Гітлер обіцяв віддати «народу панів» усі її багатства. Румунська влада бачила в окупації українського півдня нагоду для грабунку і підставу для майбутнього торгу за кордони. Режим Хорті планував закріпити за собою Закарпаття як крок до відновлення «Великої Угорщини».

Сталіна мучив кошмар повторення подій Першої світової війни — проголошення незалежної України загрожувало крахом усій радянській імперії. Тому знищення українства чи то на Східній, чи то на Західній Україні, було його абсолютним пріоритетом. Україну, а особливо Київ, йому треба було будь-що втримати чи якнайшвидше відвоювати. І ціна не мала значення.

Ми й досі чуємо відлуння тієї чужинської «боротьби за Україну» — і в заявах іноземних політиків, і в термінології офіційних історій.

Не забувайте, що повністю термін «Велика Вітчизняна» звучить так: Велика Вітчизняна війна радянського народу проти німецько-фашистських загарбників. Де ж тут Україна? Згадаймо як великі наші поети — Павло Тичина, Максим Рильський, Микола Бажан — буквально продирались крізь конструкт «радянського народу», щоб сказати бодай слово про Україну у тій війні. Мабуть, найчіткіше її образ побачив Олександр Довженко в «Щоденнику» і дорого заплатив за це. Очевидно, молодь тут має перевагу, їй доступна різна інформація, більше досліджень, вона бачить українське минуле вписаним у контекст європейської історії, порівнює і робить висновки.

Думаю, багато людей старшого покоління теж виконують складну роботу розуму і серця — переглядають пережите під українським кутом зору, звільняються від нав'язаних догм і приписів. Наша свобода дала нації унікальну можливість чи не вперше прочитати свою історію, не минаючи «ані титли, ніже тії коми». Можемо, наприклад, скласти справжню ціну придуманому кремлівськими ідеологами «згуртуванню навколо Комуністичної партії», яке забезпечувалось «заградотрядами» та ГУЛАГом. Або «визволенню Європи», про яке прем'єр-міністр Польщі Дональд Туск справедливо зауважив: «Радянські солдати не могли принести визволення, бо самі були невільними людьми».

Важливо, що самі ветерани, люди старших поколінь уперше можуть на повний голос говорити про свої переживання у тому лихолітті і сподіватися, що їх особиста історія буде чесно вписана в історію України. Так крок за кроком ми будуватимемо правдиву історію, яка нас об'єднає. Проблема в тому, що це неможливо зробити швидко. Дуже різними були шляхи українців у тій війні. І ми не можемо викинути з пам'яті жодного кроку.

Для одних Друга світова війна, яка ще навіть не була оголошена, почалася 14 березня 1939 року, коли Угорщина розгорнула агресію проти Карпатської Русі. І вже наступного дня новостворене українське військо вступило в героїчний бій на Красному полі. До травня тривали нерівні сутички на тій війні, якій судилося стати увертюрою багатолітньої боротьби українців за своє існування.

У життя багатьох війна увірвалася 1 вересня 1939 року. Може, не всі це знають, але польський уряд чесно виплачує солдатську пенсію тим громадянам України, які служили у польському війську і в той день першими у світі вступили в бій із нацизмом. Ми не можемо викреслити їх героїзм із нашої історії.

Для багатьох інших війна почалася після 17 вересня. Адже саме як завоювання багато жителів Західної України сприйняли включення до складу СРСР. У період 1939—1940 років десятки тисяч були розстріляні, більше 800 тисяч людей, цілі родини зі старими і малими, були примусово вивезені в Сибір. За неповні два роки приєднані українські території втратили 10% населення. Це було брутальне продовження війни радянського режиму проти народу, всіх його верств, проти національної культури, науки, церкви. Ми не маємо права забути про ці жертви.

А ще для багатьох війна почалася 22 червня 1941 року. У тій війні героїчно воювали і віддавали своє життя мільйони солдатів-українців. Нація вшановувала і вшановує їх як героїв. Ми пишаємося тим, що Прапор перемоги над Рейхстагом підняв українець Олексій Берест, Герой України.

Але хіба може нація не пам'ятати свою національно-визвольну війну, яку вела Українська повстанська армія? Всупереч усім обставинам і розрахункам, сотні тисяч українців повстали проти двох тоталітарних режимів, щоб здобути Україні незалежність. Їхня боротьба нерозривно пов'язана з Другою світовою війною і тривала ще довгі роки після її завершення, бо спиралася на широку народну підтримку.

Не забуваймо, що війну довелося пережити не лише воїнам. Роздертій на шматки Україні довелося стати і головним театром воєнних дій у світовій війні, і пережити окупацію.

Для євреїв окупація означала знищення. Історики нагадують нам, що на той час, коли задиміли печі Аушвіцу, половина жертв Голокосту були вже знищені нацистами на «кривавих землях» ХХ століття, частиною яких довелося стати Україні.

Волині окупація принесла не лише терор, а й жорстокий міжетнічний конфлікт. А на території «рейхскомісаріату Україна» розгортався людиноненависницький план «Ост», що мав на меті фізичне винищення більшості українців.

Не може Україна, пишучи свою історію того часу, забути про знищення на її території мільйонів радянських військовополонених. СРСР вустами свого Верховного Головнокомандувача відрікся від них, оголосивши зрадниками. А Вермахт виморив їх голодом, реалізуючи гітлерівську концепцію «расової війни».

Нам ще належить усвідомити як свою і біду кримськотатарського народу, його депортацію відразу після повернення Криму під радянський контроль. Це та сама війна, той самий її український рахунок.

Нам потрібно осягнути людський вимір війни. Для цього дуже важливо почути старше покоління, причому не працівників політвідділів чи СМЕРШів, чи тим більше партійних «науковців», які під керівництвом товаришів Сталіна, Брежнєва і Суслова вигадували, та й досі озвучують, фальшиву історію війни. Послухайте старих воїнів, які на власні очі бачили війну на передовій і у госпіталі, у прориві і в оточенні, на гірських стежках і на степовому просторі. Усвідомте цей немислимий досвід буття всупереч усьому.

По собі знаю, як багато дають такі спогади, бо ніколи не забуду розмов про війну з моїм батьком. Андрій Андрійович Ющенко воював із 22 червня 1941 року, пройшов крізь нацистські табори Мейсен, Дахау, Бухенвальд, Освенцім. Він знав цю війну такою, якою вона була насправді. Його спогади дуже відрізнялись від лакованої історії переможців. Він зневажав пропаганду, бадьорі фільми про війну і показну пошану до ветеранів. Натомість він нам розказував багато такого, про що тоді не казали голосно. Про людське страждання, скалічені долі, невинуваті втрати. Про бажання вижити, повернутися на рідну українську землю і врятувати її від розорення і приниження. Саме батькові спогади допомогли мені зорієнтуватися у лабіринтах минулого. І для нас усіх дуже важливо почути справжній голос воєнного покоління, поки воно ще залишається з нами.

Весь цей український досвід неможливо звести до єдиної схеми, що ділить на чорне і біле, що одних оголошує «правильними» героями, а інших — «неправильними», одні жертви вшановує, а інші — замовчує. Я переконаний, що чіплятися за такі схеми — просто аморально. Достойно було б згадати і молитися за всіх, хто страждав і загинув.

«Росія не має наміру ділити статус країни переможців ні з ким»

— По суті, ви пропонуєте погляд на Україну у Другій світовій війні, який є прямим запереченням «непорушної єдності радянського народу». СРСР уже давно немає, але на захист його ідеологічного спадку стала сучасна Росія. Наприклад, у період 2008—2009 років керівництво РФ не раз оголошувало демонтаж старих уявлень «переписуванням історії». Зрозуміло, що в тодішніх заявах була присутня велика частка поточної кон'юнктури, вирішувалось завдання продемонструвати неприйнятність для Кремля вашої кандидатури на майбутніх виборах. Але захист у публічному просторі концепту «Великої Перемоги» є не просто одним із головних напрямів сучасної російської внутрішньої і зовнішньої політики. «Велика Перемога» сама стає знаряддям реалізації національних інтересів Росії в тому вигляді, як їх розуміє нинішня російська влада. Що така політика означає для України? Чому тепер уже сама українська пам'ять про війну стає полем політичної битви і якими ви бачите стратегію і тактику сторін у цій боротьбі?

— Ще раз давайте уточнимо, що особистий досвід тієї війни мають порівняно небагато людей, які живуть серед нас. Найчастіше той чи інший погляд на воєнні епізоди відстоюють, і дуже агресивно, ті, хто народилися вже після завершення війни. Отже, коли ми говоримо про нашу спільну пам'ять, ми насправді говоримо про особливе суспільне явище. Наше розуміння війни є результатом зусиль влади, домінування тих чи інших поглядів, наявності у різних «груп впливу» таких ресурсів, як доступ до ЗМІ і ще багатьох і багатьох факторів. Про це давно написані роботи вчених. Тому, не відкриваючи Америку, скажу: зміни в українському суспільстві, які ми пережили в останні 20—25 років, неминуче змінюють наше бачення історії.

Ми не виняток, бо історія завжди переписувалась у пошуках правди. А найпоширенішою неправдою в ній завжди було виключення з історії мільйонів доль, цілих народів. Утвердження демократії і цінності людини вимагають безперервного переосмислення минулого з урахуванням нових реалій, нових уявлень, нових наукових результатів.

Звільнившись від комунізму, свою історію переосмислюють народи Центральної і Східної Європи. Здобувши незалежність, по-новому бачать її народи країн Балтії. Формують новий погляд країни Кавказу і Середньої Азії. І у «старій» Європі триває складний і навіть болісний процес перегляду історії Другої світової війни.

Поза сумнівом, історія переосмислюється і в Україні. Адже ми, сучасні українці, створили свою головну історичну подію — проголошення незалежності. Знайдена найвища точка відліку для нашої історичної пам'яті, для нашої української ідентичності. З висоти незалежності нація побачить і війну, і всю свою історію.

А щодо Росії... Там теж неможливо зупинити осмислення історії. Демократична Росія активно дискутує навколо поворотних моментів своєї історії, бачить у ній не лише страсті за Третім Римом, а й прагнення свободи, відкритість до вільних ідей. По-новому бачать свою історію народи Росії. Ніхто вже не зможе викладати історію Татарстану чи Чечні за радянськими підручниками! Інша справа, що влада там хоче законсервувати багато тез із імперського минулого, реалізовує дуже недемократичну «політику пам'яті».

Нагадаю, що головною подією радянської історії довгий час була Жовтнева революція. Вона була оголошена визначальною подією XX століття. Це вже в «брежнєвському» СРСР, на тлі вичерпаності ідей комунізму відбувся пошук нової знакової події, яка б могла виправдати і ту революцію, і всі злочини радянського режиму, включно з Голодомором і Великим терором, і все помітніше відставання від Заходу. Для цього була використана справді Велика Перемога. Штучно препарована, спрощена до рівня примітивної схеми, нав'язана страхом, вона стала знаряддям пропаганди. Дехто з російських дослідників так і називає її — «заградительним мифом», що надавав смислу самому існуванню Радянського Союзу і системи його сателітів у Східній Європі, обґрунтовував постійне втручання у внутрішні справи інших держав, виправдовував мілітаризацію економіки і дефіцит у магазинах.

Ми бачимо, як зараз у Російській Федерації історія СРСР переписується як епізод в історії «вічної Росії». У цю історію ідеологізована Перемога втягується як найбільший позитив XX століття, що протиставляється найбільшій «катастрофі» цього століття — розпаду СРСР. Звідси походить резонансна заява Володимира Путіна про те, що Росія змогла б перемогти у Великій Вітчизняній війні і без України. Звичайно, це чітко спланований політичний сигнал: Росія — країна переможців і не має наміру поділяти цей статус ні з ким іншим. Усі, хто претендують на високе звання переможця так чи інакше мають бути включеними у простір російської ідентичності, «русского міра». Чекайте, так би мовити, своєї черги в сінях, подавайте «челобітніє», а ми ще подивимось.

Звичайно, прикро за наших ветеранів, яких принижує така «русифікація» Перемоги. По суті, відтворюється знаменитий тост генераліссимуса: «За здоровье русского народа потому, что он является наиболее выдающейся нацией из всех наций, входящих в состав Советского Союза». Один англійський історик, вивчаючи радянські документи, зі здивуванням виявив — якщо на війні хтось здійснив подвиг, його оголошували росіянином. Цей метод залишається у силі!

А якщо говорити про боротьбу на політичному полі, то бачимо виразне бажання використати Велику Перемогу як інструмент витіснення, применшення значення Незалежності України. На символічному рівні це чітко демонструє прирівнювання червоного прапора до національного чи навіть його вивіщення над національним, як це відбулось на цьогорічному параді 9 травня у Києві. Звідси такий протест, таке відторгнення у суспільстві.

Поза сумнівом, перемога над фашизмом, здобута дорогою ціною, була справді великою. Але радянська героїзація війни, культ Великої Перемоги насправді спрямовані на забуття. Пам'ятники часто будувались для того, щоб підмінити пам'ять. Показне вшанування приховувало небажання дати відповіді на важливі запитання.

У чому причини війни і як так трапилося, що СРСР вступив у неї союзником Німеччини? Це «буржуазні» Британія і Франція оголосили війну Німеччині після нападу на Польщу. А Червона армія провела у вересні 1939 року у Бресті парад разом із Вермахтом на відзначення спільної перемоги над польською державою.

Чому СРСР опинився сам на сам у війні з потужним противником, який спирався на ресурси цілої Європи? Вінстон Черчилль пише у своїх спогадах, як у грудні 1941 року радянський посол вимагав від нього негайно відкрити другий фронт у Європі. Допечений до живого нереальністю його вимог, британський прем'єр дав йому розгорнуте пояснення. Британія має ще накопичити сили, бо два роки одна протистояла Німеччині, якій саме СРСР постачав величезну кількість необхідних для війни ресурсів. Два важкі роки Британія спостерігала за розквітом радянсько-німецької дружби і не могла не те що планувати якісь спільні з СРСР військові операції, а взагалі побоювалася, чи не вступить він у війну проти неї на німецькому боці. А найголовніше — через те, що Сталін, дозволивши Гітлерові завдати поразки Франції, сам знищив реальний «другий фронт» і тепер для його відкриття потрібно буде набагато більше часу, сил і крові.

Чому таким був хід війни на радянській території, у чому причини трагічних поразок перших її років? Адже у Першій світовій війні «відстала» царська армія не відкотилася за кілька тижнів до Москви, а тримала фронт чотири роки. Крізь зуби радянські ідеологи визнавали «помилки» Сталіна в оборонному плануванні, але ніхто навіть не насмілювався говорити про політичні причини поразок режиму, який тримався на страху й терорі.

А чому переможені живуть краще за переможців? Поставлене на початку перебудови, це запитання висвітлює всю фальшивість тези про «найпередовіший у світі суспільно-економічний лад».

І, можливо, найголовніше питання — якою ціною здобута перемога і чи тільки нацизм несе відповідальність за величезні жертви і страждання? Адже СРСР ніколи не розкривав достовірних, об'рунтованих даних ні про військові втрати, ні про загибель мирного населення. Це стосується як території СРСР, так і країн, де наступала Радянська армія. Взагалі, маніпуляції з цифрами втрат найяскравіше висвітлюють аморальність радянського режиму. Адже його вожді лише час від часу оголошували взяті зі стелі цифри, що цинічно обслуговували їхні політичні інтереси.

У 1946 році Сталін, аби ніщо не затьмарювало «геніальність» його керівництва, заявив, що СРСР втратив 7 мільйонів людей і відмінив запланований перепис населення. Хрущов у 1961 році, заявивши про «помилки» генералісімуса, але, відмовляючись визнати провали системи, називає цифру 20 млн. втрат і цю цифру потім старанно виводять і тиражують партійні історики. Це вже після краху СРСР колишній секретар ЦК і соратник Михайла Горбачова Олександр Яковлев назве цифру у 30 млн. жертв. Серед тих жертв 12,6 млн. українців! Саме так дослідники оцінюють наші втрати, а назвати всіх поіменно радянський режим ніколи не збирався.

Питань багато. Без відповіді на ці запитання не відбудеться важливої для будь-якого суспільства скорботної роботи, яка зробить неможливим повторення того ланцюга подій, який призвів до війни. Тільки давши відповідь на важкі запитання, суспільство здобуде імунітет до тоталітаризму, соціальної пасивності і політичної безвідповідальності. Тому я переконаний — колективне переосмислення досвіду Другої світової війни є необхідним для становлення української нації. До речі, як і російської, білоруської і всіх інших, яким довелося пройти через ту війну. Через історію ми прийдемо до сьогодняшнього дня, зрозуміємо ціну свободи, демократії, незалежності. Нам треба шукати єдності навколо правди про війну, а не навколо «священних» сталінських міфів. Такою має бути наша суспільна «стратегія пам'яті».

«Всі, хто боровся за свою землю, заслуговують на пошану»

— Щороку і 9 травня, і 22 червня стають днями гострого протистояння. Іноді це протистояння набуває такої напруги, що його не вдається втримати в телестудіях чи на шпальтах газет, воно вихлюпується на вулиці. Поза сумнівом, є політики, які цинічно використовують це протистояння, реалізуючи ту політику маніпуляцій із пам'яттю, про яку вже говорилося. Ви не раз закликали до примирення і ветеранів, і їхніх нащадків, наводили аргументи, показували приклади з життя багатьох інших держав, яким вдалося подолати розколи, укорінені в минулому. Але досі далеко не всі вас почули. Що сьогодні можна зробити, щоб вгамувати пристрасті навколо пам'яті про війну, не допустити загострення протистояння між українцями з різними поглядами?

— Я вже говорив, що потрібне терпіння суспільства і мудрість із боку влади. Хотів би нагадати, що до травня 2011 року протистояння заяв не виливалось у насильство. Цьогорічні події у Львові були спровоковані, і влада брала участь у цій провокації.

Можливо, не всі депутати, які голосували за закон, що вимагає вивішувати по всій Україні червоний прапор на День Перемоги, передбачали його катастрофічні наслідки. Але це свідчить лише про колосальний брак розуміння народу, який вони взялися представляти. Повернення у минуле неминуче означатиме розрив по-живому. В ім'я майбутнього нація нарешті має дійти згоди: всі, хто боровся на своїй землі і за свою землю, і солдат Радянської армії, і вояк УПА, мають високу заслугу перед сучасною Україною і заслуговують на її пошану.

Маємо перед очима приклад сусідів, приклад Польщі. Між 1939 і 1945 роками було створено кілька польських армій — у Франції, у Великобританії, у СРСР і в самій окупованій Польщі. І сучасна демократична європейська Польща вшановує всіх своїх ветеранів — і тих, хто воювали пліч-о-пліч із британцями і французами, і тих, хто воював пліч-о-пліч із радянськими солдатами. Вшановує героїв Варшавського повстання і тих, хто дивився на нього через Віслу і не міг прийти на допомогу, бо підкорявся наказам Кремля. Всі вони заслуговують на повагу, бо кожен у своїх обставинах, відповідно до своїх поглядів боровся за свою Вітчизну. Це важливий приклад для нас.

Українська держава покликана виявляти рівну повагу до всіх, кому вона зобов'язана своїм існуванням. Так само вона має поважати і вшановувати всі жертви тієї війни — і тих, хто загинув у Бабиному Яру, і тих, кого закатували в тюрмі на Лонцького. Нам доведеться підвестися до визнання цієї непростої істини, на якій ми відбудуємо фундамент нашого примирення. Історичні антагонізми не мають тяжіти над майбутнім. Я настійливо переконував націю у виправданості такого підходу і зараз вважаю безальтернативним.

